

# Noorderpoort

GEZONDHEIDSZORG EN WELZIJN  
GRONINGEN

**OPLEIDING VERZORGENDE**

**READER EXPRESSIE BEELDENDE ACTIVITEITEN**



## **Inhoudsopgave Reader Beeldende activiteiten**

<b>1</b>	<b>Inleiding</b>	<b>1</b>
<b>2</b>	<b>Tweedimensionaal werken</b>	<b>1</b>
<b>2.1</b>	<b>Basismateriaal</b>	<b>2</b>
<b>2.2</b>	<b>Gereedschap</b>	<b>4</b>
<b>2.3</b>	<b>Ondergronden</b>	<b>5</b>
<b>3</b>	<b>Driedimensionaal werken</b>	<b>6</b>
<b>3.1</b>	<b>Boetseren</b>	<b>6</b>
<b>3.2</b>	<b>Werken met papier en karton</b>	<b>9</b>
<b>4</b>	<b>Werken met textiel</b>	<b>12</b>
<b>4.1</b>	<b>Breien en haken</b>	<b>12</b>
<b>4.2</b>	<b>Weven</b>	<b>13</b>
<b>4.3</b>	<b>Naaien</b>	<b>14</b>
<b>4.4</b>	<b>Borduren</b>	<b>16</b>
<b>5</b>	<b>Kunst van anderen</b>	<b>17</b>
	<b>In de praktijk</b>	<b>19</b>

# Beeldende activiteiten

## 1 Inleiding

In dit thema maak je kennis met beeldende activiteiten. Beeldend betekent dat je gedachten, gevoelens of ideeën uitdrukt door middel van beeldende vormen. Beelden waarmee je iets kunt uitdrukken als aanvulling op woorden of gebaren waarmee je je ook uitdrukt.

In het dagelijks taalgebruik denk je bij beelden vaak aan driedimensionale vormen met hoogte, lengte en diepte; bijvoorbeeld een standbeeld. Om zo'n beeld kun je heenlopen. Maar ook schilderijen en tekeningen horen tot de beeldende vormen. Bij beeldend werk maken we daarom onderscheid tussen:

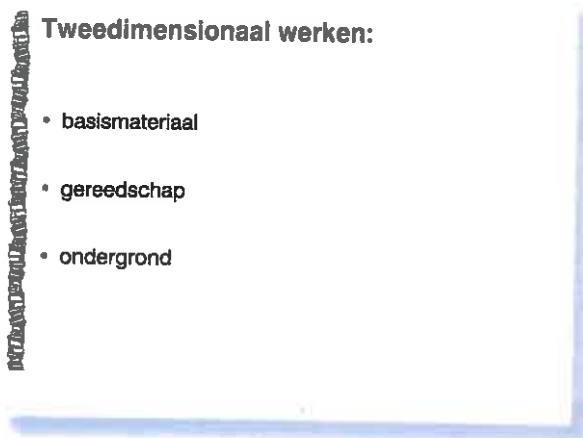
- tweedimensionaal of plat;
- driedimensionaal of ruimtelijk.

Beeldend werken kan een belangrijke functie hebben voor zingeving en vrijetijdsbesteding van cliënten. Je kunt individueel beeldend werken met cliënten, maar ook met een groep. In dit thema lees je alles over materialen en hulpmiddelen. Het thema is echter niet bedoeld als een cursus tekenen of schilderen. Daar komt meer voor kijken. Als je zelf feeling hebt voor beeldend werken, is het goed je daar verder in te bekwamen. Je zult er in je werk veel profijt van hebben.

In de eerste paragrafen lees je over allerlei manieren van werken in het platte vlak en over ruimtelijk werken. In een aparte paragraaf gaan we in op werken met textiel; een aparte vorm van tweedimensionaal werken. Daarna kun je lezen over passieve beeldende activiteiten: museumbezoek en genieten van kunst van anderen. Ten slotte werken we enkele beeldende activiteiten concreet uit.

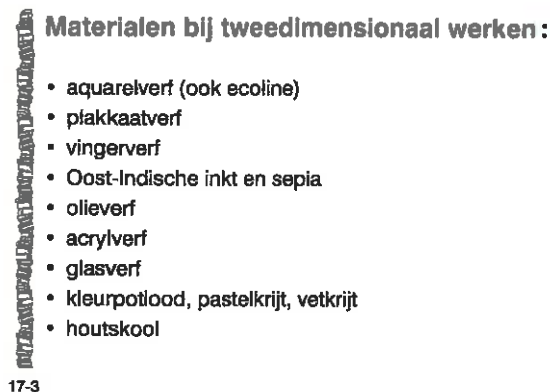
## 2 Tweedimensionaal werken

We behandelen in deze paragraaf de basismaterialen, het gereedschap en de ondergronden.



## 2.1 Basismateriaal

Basismaterialen voor tweedimensionaal werken zijn vooral verschillende soorten verf, krijt en houtskool.



### Aquarelverf (ook ecoline)

Er zijn verven die in water oplossen en verven die in olie of terpentijn oplossen. Aquarel, ook wel waterverf genoemd, is een speciale soort verf binnen de soorten in water oplosbare verfsoorten. Het is een transparante verf. Je ziet het papier door de verf heen. Daardoor kun je prachtige kleurnuances maken. Die kleurnuances bereik je door verschillende kleuren over elkaar heen te schilderen. Omdat de verf transparant is, zie je de vorige kleur er doorheen schijnen.

Een bekende techniek is 'nat in nat'. Dat wil zeggen dat je de verf niet laat drogen voor je de volgende laag opzet, maar direct in de natte verf verdergaat. De verf gaat dan vloeien.

Voor aquarelleren gebruik je speciaal aquarelpapier. Dat papier maak je nat en je spant het op een achtergrond, bijvoorbeeld een stuk karton. Je plakt het vervolgens aan alle vier de kanten vast met Tesakrep. Het is iets dikker dan gewoon papier en het heeft de eigenschap dat het niet omkrult, als je het vochtig maakt. Als het papier droogt, krimpt het en trekt het strak. Zo krijg je een prachtig glad schilderij.

Aquarelverf is verkrijgbaar in napjes of in tubes, je verdunt het met water. Ecoline, kant en klare waterverf, koop je in potjes. Je kunt het verdunnen, maar het hoeft niet. Ecoline is ook bruikbaar voor tekenen met een pen. Of zelfs als inkt in een vulpen. Ecoline is duurder dan waterverf.

### Plakkaatverf

Plakkaatverf is, evenals aquarelverf, oplosbaar in water. Het grote verschil is, dat plakkaatverf dekkend is. Dit betekent dat je een vergissing kunt wegverven door er een nieuwe laag overheen te schilderen als de eerste laag droog is. Plakkaatverf is gemakkelijk te verwerken met penselen vanaf een centimeter breedte. Smaller is af te raden, de verf is namelijk vrij dik. Het prettigste is verven op een groot blad, A3 of groter.

Plakkaatverf wil, als hij droog is, wel eens van het blad afbladderen. Je kunt dat voorkomen door de verf te mengen met een beetje behangplaksel. Bij het opdrogen krijg je vaak omkrullend papier. Als je het werkstuk aan vier hoeken met punaises aan de muur hangt, is dat verholpen.

## Vingerverf

Een speciaal soort plakkaatverf is vingerverf. Vingerverf is zo dik dat je het met je handen kunt opbrengen. Hierdoor is deze verf geschikt voor specifieke doelen. Mensen die graag fysieke prikkels ervaren, kunnen hier bijzonder veel plezier aan beleven. Maar mensen met smetvrees zullen gruwen van deze verf. Het is een dekkende verf. Je kunt hem dik gebruiken, want de verf loopt niet. Je kunt met een spatel, lollystokje of met het handvat van een soeplepel in de klodders verf tekenen.

## Oost-Indische inkt en sepia

Oost-Indische inkt en sepia zijn materialen waarmee je zwartwit werkt. Oost-Indische inkt is diepzwart, sepia heeft een prachtige oud-bruine tint. Het wordt wel gebruikt voor Japans aandoende afbeeldingen.

Je kunt werken met fijne penselen of met een rietpen. Een rietpen is precies wat het woord zegt. Een stengel riet of bamboe, waar een dikke platte punt aan gesneden is. Met een rietpen krijg je net zo'n effect als met een kalligrafeerpen, die veel duurder is. Als je van boven naar beneden een lijn trekt, is het een dikke lijn, van links naar rechts wordt het een fijne lijn.

## Olieverf

We noemen olieverf wel, maar je zult het niet vaak tegenkomen. De techniek van olieverf is moeilijk en vereist scholing. De verf is vooral geschikt voor wat grotere oppervlaktes. Olieverf is dekkend en niet in water oplosbaar. Materialen en verfhanden moet je met terpentijn reinigen. Als de verf droog is, heeft hij een zachte glans. Het duurt lang voordat de verf droog is. Dit betekent dat je niet makkelijk over fouten heen kunt schilderen. Ook bij aan elkaar grenzende vlakken moet je uitkijken voor kleurvermenging als de verf niet droog is. Olieverf is ook betrekkelijk duur.

## Acrylverf

Acrylverf is verf op waterbasis en dus makkelijk te verdunnen en te reinigen. De verf droogt tamelijk snel waardoor je over fouten heen kunt schilderen. Je hebt daardoor ook minder problemen bij aan elkaar grenzende vlakken. Acryl is zowel geschikt voor grotere als voor kleine schilderijen. Je kunt ermee schilderen op doek en op papier. Kortom, acrylverf is een dankbaar materiaal waar je veel kanten mee uit kunt.

## Glasverf

Als je glas wilt beschilderen, moet je daarvoor speciale glasverf gebruiken. Je kunt bijvoorbeeld een glazen (spiegel)tegel beschilderen. Of je koopt doorzichtige glazen potjes of sfeerlichtjes. Die beschilder je met glasverf en combineert dat met kleine, gekleurde steentjes of kralen die je erop plakt. Nog goedkoper: week van allerlei huishoudelijke potten en potjes de etiketten af en je hebt prima basismateriaal om te beschilderen. Zo kun je eenvoudig leuke potten maken om van alles en nog wat in te bewaren.

## Kleurpotlood, pastelkrijt, vetkrijt

Met kleurpotlood kun je fijner werken dan met het grovere krijt. Je kunt kleuren mengen door verschillende lagen over elkaar heen te zetten. Dat lukt alleen als het papier niet verzadigd is. Verzadigd betekent, dat alle plekkjes papier bedekt zijn met kleur. Als je goed kijkt, zie je dat elke papiersoort heel kleine putjes heeft. Als die vol zitten, kun je niet verder kleuren; het papier neemt niets meer op. Dus: zachtjes kleuren en niet teveel kracht zetten met het kleurpotlood.

Pastelkrijt werkt grover dan kleurpotloden maar heeft verder een paar gelijksoortige eigenschappen. Ook hiermee kun je kleuren mengen door meer lagen over elkaar te zetten, net zolang tot het papier verzadigd is. Pastelkrijt vlekt gemakkelijk, daarom is het handig om onder je arm een blank vel papier te leggen. Als het werk klaar is, fixeert je de tekening met haarlak of speciale fixeer voor pastel, in elke winkel voor tekenartikelen te koop.

Vetkrijt is eigenlijk gekleurde was en is geschikt voor grovere tekeningen of het vullen van kleurvlakken. Vetkrijt is gemakkelijk en veilig in het gebruik. Je kunt met vetkrijt enorm veel doen. Je kunt het gebruiken in een soort batiktechniek. Bestrijk een vel waar een vetkrijttekening op staat met ecoline. De ecoline pakt alleen op de plaatsen waar geen vetkrijt zit. Je kunt vetkrijt ook strijken met een strijkbout. Door de warmte loopt het krijt uit en krijg je de meest verrassende effecten. Je kent vast wel de bekende 'krastechniek'. Eerst vul je het hele blad met allerlei kleuren. Daar overheen zet je zwart. In het zwart kras je met een pen een tekening. De lijntjes krijgen de kleur van de onderlaag. Hiermee kun je sprookjesachtige effecten bereiken.

### Houtskool

Houtskool is verkoold hout. Voordat het hout helemaal tot as verbrandt, ontstaat kool. Het is een zacht en kwetsbaar tekenmateriaal, waar je heel mooi mee kunt werken.

Houtskool geeft af, dus altijd een papier onder de arm en hand leggen. Bij houtskool moet je oppassen dat je niet te hard op het staafje drukt. Ten eerste omdat het gemakkelijk breekt en ten tweede omdat je het papier dan verzadigt. Het is juist aantrekkelijk van houtskool dat je het papier door de lijnen heen ziet schemeren.

Lijnen uitgummen doe je met een kneedgum. Dat is een massa rubberachtig materiaal, dat je eerst met je hand warm kneedt. Dan kun je het vervormen en uit elkaar trekken. Je zoekt een schoon plekje van het gum, en raakt de plek aan die je wilt uitgummen. Het gum neemt het kool op van het papier. Niet vegen, alleen deppen!

Houtskooltekeningen moet je, net als pasteltekeningen, fixeren met haarlak of met speciale fixeer voor houtskool. Deze is in elke winkel voor tekenmaterialen te koop.

## 2.2 Gereedschap

Bij het werken met waterverf, plakkaatverf, ecoline, Oost-Indische inkt, sepia en olieverf, heb je penselen nodig. Daarom bespreken we enkele soorten penselen.

Penselen worden vaak verdeeld in platte en ronde penselen. Over het algemeen kun je met een rond penseel fijner werken dan met een plat penseel.

Je kunt penselen ook indelen naar de stijfheid van de haren. Hoe zachter de haren, hoe gemakkelijker ze vocht, verf dus, kunnen vasthouden en afgeven aan het papier.

Een laatste manier om penselen in te delen is naar de manier waarop de haren zijn afgeknipt. Je hebt puntige en stompe penselen. Uiteraard kun je met een puntig penseel fijner werken.

Om te aquarelleren bijvoorbeeld heb je een penseel nodig dat veel water kan opnemen. Het penseel heeft meestal een puntige vorm, zodat je ook fijn kunt werken.

Voor plakkaatverf en olieverf kun je penselen gebruiken van stugger haar. Deze penselen zijn ook breder, omdat je meestal grover werkt. Ten slotte een tip. Water en olie houden niet van elkaar. Gebruik daarom een penseel altijd alleen voor dezelfde soort verf.

Wanneer je een penseel wilt schoonmaken, veeg je deze eerst af aan een doekje of keukenpapier om de grootste hoeveelheid verf af te vegen. Daarna kun je waterverf onder de kraan uitspoelen. Druk met je vinger vanaf de schacht de verf naar buiten. Dan droogt die verf later niet in. Olieverf verwijder je met terpentine. Goed uitspoelen met lauw water en uitslaan. Met de vingers de haren van het penseel terug in model brengen. Laten opdrogen in een beker, met de haren naar boven.

### 2.3 Ondergronden

Tekenen en schilderen kun je op verschillende ondergronden.

#### Doek

Schildersdoek is meestal van katoen of linnen. Je moet het spannen op een houten raam. Maar je kunt ook kant-en-klare opgespannen doeken kopen in allerlei maten. Doek is vooral geschikt voor 'echte' verf als olieverf en acryl. Schildersdoek is niet goedkoop. Je kunt het het beste alleen gebruiken voor cliënten die al wat meer ervaren zijn. Of begin met acryl zodat je kleine foutjes nog kunt overschilderen.

#### MDF-plaat

Hout, en in het bijzonder MDF-plaat, is geschikt als ondergrond voor dekkende verven als olieverf en acryl. Het voordeel van MDF is dat het tamelijk goedkoop is. In elke bouwmarkt kun je het kopen en op maat laten zagen. Dunne MDF-plaat is niet zwaar en prima geschikt als ondergrond.

MDF-plaat kun je goed gebruiken voor mensen die voor het eerst gaan schilderen met olieverf en acryl. Het weg moeten gooien van een stukje MDF-plaat is vele malen goedkoper dan het weggooien van een opgespannen doek.

MDF-plaat en doek zijn niet of minder geschikt voor fijn werken met dunne vloeistoffen als waterverf, inkt, ecoline, sepia, enzovoort. Die zijn daarvoor niet dekkend genoeg.

Het voordeel van MDF-plaat en opgespannen doek is dat je ze, als het kunstwerk af is, vrij eenvoudig kunt ophangen; al dan niet met een lijst.

#### Papier

Tekenpapier is bijzonder geschikt voor het fijnere werk en voor dunne, net dekkende, vloeistoffen. Ook met kleurpotloden, houtskool en krijt kun je op papier werken. Olieverf is niet geschikt voor papier; acrylverf wel.

Tekenpapier is een van de goedkoopste ondergrondmaterialen. Het is te krijgen in losse vellen, op rollen en in bloks in allerlei maten en gewichten. De kwaliteit van het papier wordt bepaald door het gewicht, uitgedrukt in grammen. Ter vergelijking: normaal printerpapier is 80-grams en al goed bruikbaar voor kleurpotlood, krijt en houtskool. Krantenpapier is 45-grams en dus heel licht. Je kent vast wel het effect wat er gebeurt als je op krantenpapier schrijft met vulpeninkt: de inkt loopt helemaal uit. Licht papier is dus niet geschikt voor aquarelleren en werken met inkt. Tenzij je er een speciaal effect mee wilt bereiken.

Aquarelleren en werken met inkt gaat beter op papier vanaf 160 gram. Papier boven de 200 gram begint al aardig op karton te lijken.

Het nadeel van papier is dat je het, als het kunstwerk klaar is, niet zomaar kunt ophangen. Je moet het in een lijst doen en inklemmen tussen glas en dik achtergrondmateriaal. Of je moet het op hout plakken, maar dat is geen eenvoudig klusje zonder dat het gaat bobbelen.

### 3 Driedimensionaal werken

Op gebied van ruimtelijk werken lees je over vier vormen.

#### Vier vormen van driedimensionaal werken:

- boetseren
- werken met papier en karton
- werken met hout
- werken met gips en gasbeton

#### 3.1 Boetseren

Boetseren is het kneden, toevoegen en verwijderen van materiaal, tot het de vorm heeft die je hebben wilt. We behandelen de materialen waarmee je kunt boetseren, het gereedschap, de hulpmiddelen die je erbij gebruikt en enkele toepassingsmogelijkheden.

#### Materialen

Je kunt boetseren met een aantal materialen.

#### Boetseermaterialen:

- klei
- Fymo
- papier-maché
- brooddeeg

#### Klei

Klei is een natuurproduct uit de bodem. Je vindt het langs de rivieren of langs de zee. Klei bestaat uit hele fijne plaatjes die tegen en langs elkaar liggen. Daardoor is het een heel vast, compact materiaal. Als je klei bakt, wordt het steen. Dan moet het wel gebakken worden bij een temperatuur van minstens 800 graden Celsius. Aan een gewone oven heb je dus niets.

#### Fymo

Fymo is een merknaam. Het is een synthetische klei, die te koop is in diverse kleuren. Meestal koop je pakjes met staafjes in zes kleuren. Fymo is duur, dus je gebruikt het voor het boetseren van kleine dingen. Je kunt het in de gewone keukenoven bakken en het wordt steenhard.



## Papier-maché

Papier-maché is een pap van kleine snippers papier, die je doorweekt met een mengsel van water en behangplaksel. Je kneedt en knijpt net zo lang, tot het papier oplost en pap wordt. Met papier-maché kun je geen grote dingen maken, daar is het materiaal te slap voor. Door de lijm die door het mengsel zit, wordt het hard en vrij sterk als het opdroogt. Het hoeft niet gebakken te worden. Papier-maché is veel lichter dan klei of Fymo.

## Brooddeeg

Brooddeeg is gewoon deeg met een grote hoeveelheid zout erdoor. Je kunt het in de gewone oven bakken en het zout zorgt ervoor dat het product steenhard wordt. Het is geschikt voor kleine voorwerpen, zoals poppetjes of platte, liggende figuurtjes.

## Gereedschap en hulpmiddelen

Bij boetseren kun je verschillende vormen van gereedschap en hulpmiddelen gebruiken.

### Gereedschap en hulpmiddelen voor boetseren:

- deegrol
- aardappelschilmesje
- houten pollepel
- mirette
- spatel
- knoflookpers
- vochtige theedoek

Met een *deegrol* kun je plakken maken van gelijkmatige dikte. Je gebruikt de deegrol als je een vorm opbouwt van platen klei.

Je gebruikt een *aardappelschilmesje* om vormen uit te snijden en kleine hoeveelheden materiaal te verwijderen. Je kunt dat nodig hebben bij een beeld, maar ook bijvoorbeeld bij het decoreren van een tegel. Je kerft dan een lijnenspel in het oppervlak. Je kunt hiervoor ook een afbreekmesje gebruiken.

Een houten *pollepel* gebruik je bij klei om oppervlakten mee glad te kloppen.

Je maakt een massieve eivorm. In die vorm ga je later klei weghalen. Je krijgt zo een mooie sculptuur, een abstract beeld. De oppervlakte wil je perfect glad hebben, en de weggehaalde klei in het binnenste mag grof blijven. Dat contrast is interessant. Je klopt met de pollepel op het buitenoppervlak en maakt het op die manier perfect strak en glad. De klei zal zelfs gaan glanzen.

Een *mirette* is een houten handvat met daaraan een lus van ijzerdraad. Je gebruikt een mirette om kleine hoeveelheden materiaal weg te halen, weg te scheppen eigenlijk, uit een holle vorm. Je kunt ermee in hoekjes komen waar je met je vingers niet bij kunt.

Een *spatel* lijkt in de toepassing een beetje op een mirette. Een spatel is gemaakt uit één stuk, meestal been of hout. Je gebruikt een spatel om kleine correcties te maken of materi-

aal weg te halen uit hoekjes waar je met je vingers niet bij kunt. Het verschil met een mirette is dat je geen materiaal wegschept, maar wegduwt. Bijvoorbeeld, als je een hoofd maakt, werk je de oogleden, neus en mond bij met een spatel. Je duwt de klei weg. Bij een mond maak je met een spatel de opening tussen de lippen. Door de weggeduwde klei krijgen de lippen hun vorm.



Spatel en mirette

Je kunt een *knoflookpers* gebruiken bij brooddeeg en Fymo. Je kunt er bijvoorbeeld haren mee maken voor een poppetje. Je kunt er ook een abstracte vorm mee versieren of etalagevoedsel mee maken, zoals spaghetti.

Klei droogt snel uit. Het gaat barsten en je kunt er niet meer mee werken. Klei moet langzaam en geleidelijk drogen. Maar je wilt je werkstuk ook kunnen bewaren, zodat je er de volgende keer verder aan kunt werken. Je gebruikt dan een vochtige *theedoek* om het materiaal op te bergen zonder dat het uitdroogt. Om de theedoek heen doe je een plastic zak. De lucht binnen de theedoek blijft gelijkmatig vochtig.

### Toepassingsmogelijkheden

Je leest nu over drie toepassingsmogelijkheden van boetseren.



#### Massief werken

Massief werken met boetseermateriaal betekent eigenlijk beeldjes maken. Bij massief werken, werk je vanuit één klomp materiaal. Je bouwt dus niet op met losse delen. Aandachtspunt is altijd dat je de onderkant stevig maakt. Het hele gewicht van het werkstuk rust op de onderkant. Een beeldje van een danseres moet daarom een stevig voetstuk hebben. Een hoofd moet een stevige nek hebben.

Begin met de grondvorm. Bijvoorbeeld bij een hoofd begin je met de nek en het hoofd zonder neus, oren, ogen. Bij een zittende figuur begin je met benen, romp, armen. Zorg dat de houding erin zit en let nog niet op details. Je doet dit met je handen. Pas bij de details ga je gereedschap gebruiken.

#### Opbouwen met rolletjes

Holle vormen kun je opbouwen vanuit rolletjes die je op elkaar legt en dan aan elkaar vast boetseert. Als het werkstuk een bodem heeft, begin je met de bodem. Dan neem je een kleine handvol klei of Fymo en rolt die tussen je handen uit tot een wormachtig rolletje. Je legt het rolletje op de rand van de bodem en boetseert het vast. Dan maak je het volgende rolletje vast aan het eerste. Zo bouw je wanden op. Je kunt zo een vaasje maken, een lamp voor een theelichtje, een pompoen voor Halloween, een huisje, noem maar op.

### Opbouwen met plakken

Een andere manier van holle vormen maken, is het opbouwen met plakken. Hiervoor gebruik je de deegrol. Je rolt een plak materiaal uit en snijdt hem in de vorm die je wilt. De rest kneed je weer vast aan je voorraad. Dan droogt het niet uit. Je maakt een tweede plak. Je 'monteert'; dat wil zeggen, je kneedt en smeert de plak goed vast aan de vorige plak. Deze werkvorm is heel geschikt voor huisjes, asbakken, tegels, enzovoort. Je kunt vormen uitsnijden met het aardappelschilmesje of de mirette. Je wacht daarmee tot het materiaal een beetje droog is geworden. Bij klei noem je dat leerdroog. Dit betekent stevig maar nog niet helemaal droog. Je kunt dan materiaal wegsnijden terwijl het geheel toch sterk genoeg blijft.



Van klei een schaal maken

### 3.2 Werken met papier en karton

Werken met papier en karton is een enorm breed terrein. Je kunt met papier of karton lekker knutselen maar je kunt er ook heel precies, technisch mee werken. Ook hier bespreken we de materialen, gereedschap en hulpmiddelen en de toepassingsmogelijkheden.

#### Materialen

Er zijn veel soorten papier en karton. Je kunt ze ook op veel verschillende manieren gebruiken.

#### Materialen bij werken met papier en karton:

- zachte papiersoorten
- ribkarton
- gewoon karton
- etalagekarton
- fotokarton
- board

*Zachte papiersoorten* laten zich vouwen, opfrommelen, oprollen, knippen, scheuren, plakken. Denk aan krantenpapier, gekleurd papier, wc-papier, crêpepapier, vloepapier.

*Ribkarton* is heel makkelijk op te rollen in de lengterichting van de ribbels. Dwars op de ribbels is het materiaal verbaasd sterk. Daar maak je gebruik van in je werkstukken. Ribkarton is verkrijgbaar in verschillende diktes. Van de dikste soort kun je sterke voorwerpen maken waar je zelfs op kunt zitten. Je kunt ribkarton ook gebruiken om bijvoorbeeld grote mensfiguren te maken, die je later aankleedt.

*Gewoon karton* kennen we allemaal. Karton is gewoonlijk grijs of bruin en het is te koop in verschillende diktes. De dikte wordt uitgedrukt in gewicht. Dun karton is gemakkelijk knipbaar en snijdbaar. Dikker karton kun je beter snijden met een stanleymes of een wat groter afbreekmes.

*Etalagekarton* is aan één kant gekleurd. Het is bros en breekt vrij snel.

*Fotokarton* is net zo stevig als etalagekarton maar het is sterker. Het is door en door gekleurd en je kunt het gemakkelijk vouwen en omzetten.

*Board* is heel dik karton dat is afgewerkt met een laag wit papier. De dikte wordt ook bij board uitgedrukt in gewicht. Werken met board is een precies werkje en benadert in dat opzicht het werken met hout.

### Gereedschap en hulpmiddelen

Om te werken met papier en karton gebruiken we het volgende gereedschap en de volgende hulpmiddelen.



De *schaar* ken je allemaal. Je kunt met een schaar gemakkelijk stukken materiaal scheiden, maar pas op! Als je heel precies wilt werken, gebruik je zelfs voor gewoon papier liever een stanleymes dan een schaar. Eigenlijk is de schaar alleen geschikt voor het knippen van losse vormen. Zelfs voor een rechte lijn gebruik je een stanleymes.

Als je papier wilt lijmen, kies je een *lijm* die past bij je werkstuk. Voor licht papier is een Pritt-stift, Velpon of zelfs behangplaksel vaak voldoende. Voor het in elkaar zetten van een werkstuk van board gebruik je Bison Kit of een andere contactlijm. De meeste lijmen lossen kleurstoffen op. Probeer altijd een stukje uit op een onzichtbare plaats.

Met een *stanleymes* of afbreekmes kun je vlijmscherp en precies snijden. Het mes moet scherp zijn. Je kunt dat controleren door recht op de punt te kijken. Zie je een oplichtend vlakje op de punt, dan wissel je het mesje om. Het mes is makkelijk te openen, binnenin zitten reservemesjes. Botte mesjes pak je goed in voordat je ze weggooit.

Een *stalen liniaal* is een dun recht stuk staal zonder maatverdeling. Je meet er niet mee, maar je tekent er lijnen mee af en je kunt erlangs snijden. Hij is ongeveer vijftig centimeter lang en enkele millimeters dik. Door zijn gewicht schuift hij niet weg terwijl je snijdt. Je snijdt altijd langs de liniaal, nooit uit de hand.

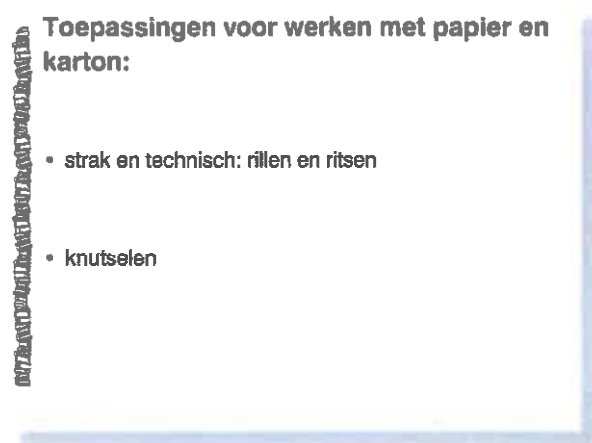
Met de *winkelhaak* kun je precies een hoek van 45 graden aftekenen. Dat is belangrijk als je werkt met dikkere kartonsoorten. Je zult dan meestal technisch werken. Je constructie wordt alleen sterk als de afmetingen en de hoeken precies kloppen. Je legt de winkelhaak tegen de stalen liniaal aan. Zo krijg je een haakse lijn. Die teken je af. Daarna snij je die lijn met behulp van de stalen liniaal. Je snijdt dus nooit met de winkelhaak. Die is niet zwaar genoeg en schuift weg.

Voor snijden gebruik je als ondergrond een *zinken plaat*. Je snijdt zo nooit in de tafel. Zink is geschikt omdat het zacht is, je mes blijft scherp. Als je vaak snijdt, komen er groeven in de zinken plaat. Je kunt de groeven weer wegkrabben met je stalen liniaal.

Om lijnen af te tekenen moet je heel precies werken. Daarvoor heb je een liniaal met *maatverdeling* nodig. Je begrijpt ook waarom je potlood scherp moet zijn. Soms moet je zelfs op een halve millimeter nauwkeurig aftekenen.

### Toepassingsmogelijkheden

Hieronder zie je een aantal technieken die je kunt gebruiken bij het werken met papier en karton.



Bij strak en technisch werken moet je twee technieken kennen: rillen en ritsen. Rillen is een lijn trekken met de botte kant van een schaar of een mes. Je snijdt niet, maar deukt het papier in. Dan kun je daarna op de rillijn omvouwen.

Ritsen doe je met een stanleymes. Je gebruikt deze techniek voor dikke kartonsoorten. Die zouden breken als je ze zou omvouwen. Je maakt een ondiepe snee in het karton. Daarna kun je het karton omzetten. Dat is dus iets anders dan vouwen.

Als je knutselt, kun je meer technieken tegelijk toepassen. Je kunt van board een fotolijstje maken. Dat is vrij technisch en precies werk. Dan ga je het lijstje decoreren. Daarvoor kun je vloeipapier gebruiken. Je maakt het nat en brengt het met plooien en kreukels aan op de ondergrond. Of je maakt kleine propjes crêpepapier en je maakt een mozaïek op de ondergrond. Of je maakt een 3D-afbeelding op de ondergrond. De mogelijkheden zijn grenzeloos.

## 4 Werken met textiel

Werken met textiel valt uiteen in twee hoofdgebieden: textiel maken en textiel bewerken.

### Werken met textiel:

textiel maken:

- breien en haken
- weven

textiel bewerken:

- naaien
- borduren
- appliceren

### 4.1 Breien en haken

Breien is zo oud als de wereld. In de westerse wereld is breien voornamelijk een bezigheid van vrouwen. In bijvoorbeeld India breien echter de mannen. Je leest over de materialen, het gereedschap en de toepassingsmogelijkheden.

### Breien en haken:

materiaal:

- breigaren
- stroken stof

gereedschap:

- breinaalden
- haaknaalden

toepassingsmogelijkheden:

- gebruiksvoorwerpen maken
- vrij breien en haken

### Materiaal

De opbouw van alle breigarens is hetzelfde. Je kunt dit goed zien bij touw. In zekere zin hoort touw bij de garens. Als je touw losdraait, zie je dat het is opgebouwd uit strengen. Die strengen zijn op hun beurt opgebouwd uit vezels, die om elkaar heen gedraaid zijn. We noemen dit twijnen. Sommige garens zijn los getwijnd, bijvoorbeeld dikke breiwool. Die draad voelt zacht aan. Je kunt hem tussen je vingers platknijpen. Naaigaren is strak getwijnd. Dat moet ook, want de draad is maar dun en moet toch sterk zijn. Hoe dikker het garen, hoe sneller je werkt en hoe losser het eindresultaat is.

Je kunt ook breien of haken met vooraf in stroken geknipt textiel. Ook nylonkousen kun je spiraalsgewijs in een enkele, heel lange strook knippen. Als je geweven textiel in stroken knipt, doe dat dan schuin. Zo krijgt je 'draad' tenminste een beetje rekbaarheid. Dikke stof knip je in smalle stroken, dunnere stof mag in iets bredere stroken geknipt worden.

### Gereedschap

Breien doe je met breinaalden ofwel breipennen. Platte stukken brei je met twee breinaalden, ronde werkstukken zoals sokken brei je met vier naalden. Breinaalden zijn in verschillende diktes verkrijgbaar. De dikte wordt uitgedrukt in een nummer. Voor dikke wol gebruik je dikke naalden, met een hoog nummer, bijvoorbeeld 5 of hoger. Voor dunne wol gebruik je naalden 2 of 3. Voor creatief breien bestaan er ook hele dikke houten naalden, nummer 12.



Haken doe je met een enkele haaknaald. Dat is een pennetje met een haak aan het eind, waarmee je de draad kunt sturen. Net zoals bij breinaalden, zijn ook haaknaalden verkrijgbaar van heel dun tot enorm dik.

Met zowel breinaalden als haaknaalden kun je meerderen en minderen. Als je meerdert, maak je al breiend steeds meer steken. Als je mindert, brei of haak je steken samen, waardoor het aantal steken minder wordt. Zo krijg je model in je werk. Denk aan de hiel van een sok.

### Toepassingsmogelijkheden

Je kunt natuurlijk gebruiksvoorwerpen breien of haken. Op dit gebied kun je veel kanten uit. Veel instellingen hebben een winkeltje waar deze producten te koop liggen. Je kunt denken aan babysokjes breien, decoratieve gehaakte doosjes waar de toiletverfrisser onder ligt. Poppen kunnen in zijn geheel gebreid zijn, inclusief de kleren. Korte gordijntjes, valletjes genoemd, zijn vaak gehaakt, maar ook shawls, handschoenen, sokken en truien.

Bij vrij breien of haken ga je de kunstzinnige kant op. Dikke garens of stroken stof kun je met dikke pennen verwerken tot wandkleden of zelfs vrijstaande ruimtelijke vormen. Door te meerderen of te minderen kun je immers vormen aanbrengen in het werk. Laat elke cliënt een klein werkstukje maken en voeg die later samen tot een groot geheel. Dit werkt inspirerend. Bij de vrije brei- of haaktechniek is het namelijk moeilijk om naar een vooraf gemaakt plan te werken.

Breien of haken met stroken stof doe je met dikke pennen. Je gebruikt allerlei materialen door elkaar. Dit geeft aan het werkstuk een onvoorspelbare levendigheid.

## 4.2 Weven

Bij weven heb je een serie lengtedraden, de schering. Daar wordt een breedtedraad doorheen gevlochten, en aangeslagen voor de stevigheid. De breedtedraad heet de inslag. In elk weefsel zitten onnoembaar veel lengtedraden en is onnoembaar vaak de breedtedraad ingeslagen. De uitdrukking het is schering en inslag betekent dan ook dat iets heel vaak gebeurt. We bespreken de materialen, het gereedschap en de toepassingsmogelijkheden.

### Materiaal

Voor garens en stroken stof verwijzen we naar de paragraaf over breien en haken.

### Gereedschap

Als je wilt weven, is een weefraam een gemakkelijke manier om te beginnen. Een eenvoudig weefraam kun je zelf maken. Je maakt een weefraam met vier latten, die je aan elkaar timmert. Aan de achterkant een schuine lat helpt tegen het scharen van het raam. Aan de voorkant sla je elke halve centimeter een klein spijkertje, in de boven- en de onderkant. Hier span je de lengtedraad, de schering dus, op.



Voor de schering, de lengtedraad, gebruik je een stevige, gladde draad. Deze draad moet sterk zijn omdat je er heel veel keren doorheen gaat met een andere, dikkere draad. Een zwakke draad zou breken voor je werk klaar is.

Voor de inslag kun je kiezen tussen draad en stroken stof. Neem geen dunne draad, dikke wol werkt prettig. Weven met stroken gaat uiteraard sneller.

Nu kun je gaan weven. Aandachtspunten bij het weven:

- elke inslagdraad aanslaan voor een stevig weefsel;
- de inslagdraad losjes in de schering leggen en niet spannen, voor een gelijkmatige breedte van het weefsel.

### Toepassingsmogelijkheden

Ook bij weven kun je gebruiksvoorwerpen maken. Je kent waarschijnlijk wel de bekende vloerkleedjes van vottenmateriaal. Die zijn gemaakt van stroken bestaande stof. Dit kun jij ook doen. Het kleedje wordt zo groot als het weefraam. Verschillende materialen en diktes maken een kleurig kleedje. Als je dit met een groep doet, kun je later alle kleedjes aan elkaar naaien en je hebt een wandtapijt.

Met een smal en lang weefraam kun je shawltjes weven, of een lopertje op het dressoir. Of je slaat de strook geweven stof dubbel en naait de zijkanten dicht. Een decoratief touw aan de zijkant en je hebt een schoudertas. Een klein lapje met een dunne draad geweven stof maakt een tasje voor toiletartikelen.

## 4.3 Naaien

Naaien is het in elkaar zetten van al bestaande geweven of gebreide stukken stof. We gaan in op enkele materialen, gereedschap en hulpmiddelen en toepassingsmogelijkheden.

<b>Naaien:</b>
materiaal:
• geweven stof
• tricot
gereedschap en hulpmiddelen:
• naaimachine
• schaar
• naald, draad en toebehoren
toepassingsmogelijkheden:
• gebruiksvoorwerpen maken
• vrij naaien

### Materiaal

Geweven stoffen kunnen soms enigszins rekbaar zijn, denk aan stretch spijkerbroeken, maar over het algemeen rekken geweven stoffen niet. Hierdoor zijn ze eenvoudig te naaien. De stoffen variëren in dikte en in soort materiaal. Dikke stoffen vragen om een dikke naald en dikker garen. Veel voorkomende materialen zijn bijvoorbeeld wol, katoen, linnen en synthetische stoffen zoals polyester en nylon. Tegenwoordig worden natuurlijke en synthetische vezels vaak gemengd in één weefsel. Geweven stoffen kunnen met patronen bedrukt zijn of een ingeweven patroon hebben.



Gebreide stof heet ook wel tricot. Tricot is uit de aard der zaak rekbaar. Denk maar aan T-shirtstof, dat is altijd gebreid. Alleen dat is machinaal gedaan en zo fijn, dat het niet meer opvalt dat het eigenlijk breiwerk is. Bovendien zijn veel moderne tricotstoffen ook nog eens glad en glanzend. Voor het dragen is dat heel prettig, voor het naaien iets minder.

Je maakt voor je gaat naaien eerst een patroon, knipt de stukken uit en zet ze aan elkaar. Als je naait, zul je merken dat de onderste lap de neiging heeft om uit te rekken en weg te schuiven. Dit kun je voorkomen door de lappen eerst aan elkaar te rijgen. Rijgen is met de hand, met losse steken, de lappen vastzetten.

### Gereedschap en hulpmiddelen

De naaimachines van tegenwoordig zijn allemaal computergestuurd. Behalve eenvoudig lappen aan elkaar naaien, kun je ermee borduren, knopen aanzetten, heel dunne zoompjes maken, enzovoort. Als je nog nooit met een naaimachine gewerkt hebt, raden we je aan eerst eens een paar keer te oefenen met gewoon een rechte lijn te naaien op een plat stuk stof. Zo wen je aan het mechaniek.

Een goede, scherpe schaar is onmisbaar. Een schaar die niet scherp is, geeft een rafelige rand en is bovendien moeilijk te besturen.

Eén specifieke schaar willen we apart noemen: de kartelschaar. Dit is een schaar met een zigzagvormig snijblad. Alleen geschikt voor dunne stof. De stof rafelt niet meer als hij met een kartelschaar is afgeknipt.

Met de hand naaien doe je met naald en draad. Onderdelen van handgebreide stof bijvoorbeeld, naai je niet met de machine aan elkaar maar met de hand. Daarvoor gebruik je hetzelfde breigaren zodat je de naad niet ziet. Je naald is dik en heeft een stompe punt, een zogenaamde wolnaald.

Dunne stof naai je aan elkaar met naaigaren en een fijne naald. Naaigaren is fijn getwijnd en sterk. Een fijne naald heeft een klein oogje. Als je de draad niet in het oogje van de naald kunt krijgen, is er een handig hulpmiddel verkrijgbaar: een metalen plaatje met een heel fijn lusje ijzerdraad. Je steekt het lusje door de naald, en haalt de draad door het lusje. Je trekt het lusje terug en de draad zit in de naald.

Bij stugge stof kan je vinger pijn gaan doen. Bescherm je vinger dan met een vingerhoed. Spelden gebruik je om te zorgen dat twee lagen stof niet gaan schuiven. Bijvoorbeeld wanneer je het voorpand en achterpand van een truitje aan elkaar wilt zetten.

### Toepassingsmogelijkheden

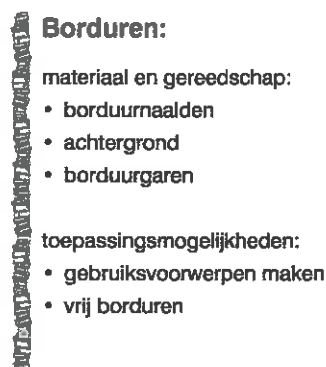
Toepassingsmogelijkheden die veel vakkennis vereisen, zoals het maken van jassen, laten we buiten beschouwing. We beperken ons tot toepassingen die ook voor de minder ervaren naaister haalbaar zijn.

#### 4.4 Borduren

Als je borduurt, naai je met gekleurd garen steekjes op een bestaand weefsel of eventueel op leer. Je tekent zo met naald en draad een afbeelding op de ondergrond. Borduren is een heel oude techniek. In het graf van de Egyptische farao Toetanchamon is borduurwerk gevonden.

Een van de oudste steken is de platsteek, waarbij je heel simpel, vlak naast elkaar, steeds een even grote steek maakt. Zo kun je hele vlakken maken. Een andere bekende steek is de kruissteek, waarbij je een kruisvorm borduurt.

Bij borduren spreek je feitelijk niet van gereedschappen. Daarom bespreken we, naast de toepassingsmogelijkheden, materialen en gereedschappen bij elkaar.



##### Materiaal en gereedschappen

Borduurnaalden hebben over het algemeen een stompe punt. Je wilt immers niet door de draad heen steken, maar tussen twee draden door. Als je borduurt op kleding zoals bijvoorbeeld katoen, gebruik je een naald met een scherpe punt. De stof is zo fijn geweven dat je er met een stompe naald niet doorheen komt.

Bij borduurnaalden heb je al gezien dat je verschillende ondergronden kunt gebruiken. In de handwerkzaak is rastermateriaal te koop, wat grof geweven is en vrij stijf. Hierop kun je patronen borduren, bijvoorbeeld uit een tijdschrift. Dan is er borduurstof te koop voor fijner werk zoals petit-point. Dit is borduurwerk, opgebouwd uit een kleine kruissteek. De hele stof wordt bedekt met steekjes. Je kunt ook leer bewerken door er patronen op te borduren, dit wordt van oudsher veel gedaan in landen als Marokko en India. Je kunt echter ook borduren op stoffen die voor kleding worden gebruikt, zoals een blouse. Dit is dunnere en fijner geweven stof, dus je gebruikt een dunnere naald.

Er zijn twee groepen borduurgaren: zijde en wol. Afhankelijk van wat je maakt, bepaal je je keuze. Zijde is fijner van structuur en daardoor geschikt voor klein en fijn werk. Wol is geschikt voor schilderijen, kussens of grotere wandkleden.

##### Toepassingsmogelijkheden

Je kunt borduren op voorgetekende patronen. Bijvoorbeeld tafelkleden, kussenovertrekken en schilderijen worden verkocht met een voorgedrukt borduurpatroon erop.

Bij vrij borduren maak je zelf het ontwerp. Je kunt dit toepassen bij wenskaarten, uitnodigingen maar ook bij alle producten die voorgetekend worden verkocht. De ene cliënt zal liever werken vanuit de zekerheid dat het ontwerp goed is, de andere zal ervoor kiezen om de eigen creativiteit te ontwikkelen. Vrijwel alle kledingstukken lenen zich ervoor, als je ervan houdt om ze te borduren.

## 5 Kunst van anderen

Je leest nu over activiteiten die de cliënt in aanraking brengen met kunst van anderen. We bespreken een paar stijlen en begrippen in de kunst die je vaak tegenkomt. Als het je interesseert kun je in de bibliotheek en op internet over dit onderwerp meer informatie halen.

### Kunst van anderen:

- figuratieve en non-figuratieve kunst
- drie kunstrichtingen: naturalisme, impressionisme en expressionisme
- de gevoelswaarde van vormen en kleuren
- mogelijkheden tot passieve kunstbeleving

### Figuratieve en non-figuratieve kunst

Met figuratieve kunst duiden we beelden of werken in het platte vlak aan, die iets voorstellen. Dit wordt ook wel realistische kunst genoemd. Je ziet wat de kunstenaar uitbeeldt. Non-figuratieve kunst, ofwel abstracte kunst, geeft geen beeld van voorwerpen of mensen. De kunstenaar wil iets uitdrukken, maar dat doet hij met vormen en kleuren. De herkenbare vorm zou maar afleiden van de diepere bedoeling.

### Drie kunstrichtingen

Het *naturalisme* geeft zo precies mogelijk weer wat de kunstenaar wil zeggen. Het is niet alleen figuratief, maar ook nog heel natuurgetrouw. Naturalistische kunst vind je in alle perioden van de kunstgeschiedenis. In die zin is het dus geen stijl die ooit gekomen is en weer voorbijging. Voorbeelden van naturalistische kunst zijn landschapsschilderingen, schilderijen met stadstaferelen en portretten.

Het *impressionisme* is een beweging in alle kunsten maar vooral in de schilderkunst, uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Enkele kenmerken zijn een grove penseelstreek en een opvallend gevoel voor licht en atmosfeer. Bekende impressionisten zijn Degas, Monet, Renoir en Cézanne.

In het *expressionisme* zie je een sterke behoefte om duidelijk te zijn. De kunstenaar wil zijn felle ontroering of maatschappijkritiek zonder omwegen duidelijk maken. Daarvoor gebruikt hij felle kleuren en vereenvoudigde vormen. Bekende voorbeelden zijn de Noor Edvard Munch en de Oostenrijker Egon Schiele. Ook sommige werken van Vincent van Gogh worden tot het expressionisme gerekend.

### De gevoelswaarde van vorm en kleur

Als je een museum bezoekt, zul je zeker veel abstracte kunst zien. Daarom bespreken we de gevoelswaarde van vorm en kleur. Immers, bij abstracte kunst heb je niks anders dan dat. Je kunt niet meer zeggen dat het knap geschilderd is, zoals bijvoorbeeld bij Rembrandt. Je hebt alleen de vorm en kleur en je kunt alleen proberen na te gaan wat die twee elementen met je doen.

Iedereen heeft zijn eigen voorkeur wat betreft kleur. De een houdt van warme aardedertinten, de ander van heldere of felle tinten. Als je een schilderij bekijkt, kun je dat niet wegpoetsen. Toch is er meer. Los van je eigen voorkeuren, zul je merken dat kleuren in een kunstwerk op elkaar inwerken. Daardoor zie je, als je aandachtig kijkt, mogelijk een beweging, een wildheid, of juist een tederheid in een doek met alleen maar een paar vegen verf erop.



Kunst: iedereen heeft zijn eigen voorkeur

Wat vorm betreft, speelt iets vergelijkbaars. Een vorm die niets voorstelt? Wat moet je ermee, zou je je kunnen afvragen. Toch, ook in ons dagelijks leven, gaan we heel gemakkelijk om met vormen die op zich niets betekenen. Denk eens aan de Erasmusbrug in Rotterdam. Iedereen die de brug kent, vindt er wel iets van. Hij roept emoties op. Of het nou positieve of negatieve emoties zijn, is niet van belang. Zo werkt het ook met abstracte kunst. De lijnen en vormen roepen iets in je op, als je het de kans geeft. Uitwisselen van die gevoelens kan een verrijking zijn van de kunstzinnige ervaring.

#### Mogelijkheden tot passieve kunstbeleving

Je kunt met je cliënten verschillende dingen ondernemen om tot een beleving te komen van kunst van anderen. Een wandeling door de buurt laat veel zien over de architectuur van die buurt. Kijk in de bibliotheek of er informatie is over de bouwstijlen die bij jou in de buurt zijn toegepast.

Musea hebben permanente exposities, maar ze hebben ook geregeld exposities rondom een thema. Zo'n thema leent zich ervoor om je, binnen de muren van je instelling, eerst te verdiepen in het thema. Je kunt met de cliënten zelf aan de hand van het thema aan het werk gaan en dit afsluiten met een bezoek aan het museum. Je kunt kunstwerken van Roy Lichtenstein in verband brengen met stripverhalen en samen met de cliënten een afbeelding uit een stripverhaal uitvergroten tot afmetingen zoals Lichtenstein deed.

Wat je ten slotte ook tot passieve kunstbeleving kunt rekenen, is een expositie maken van het werk dat je met de cliënten hebt gemaakt. Je bekijkt elkaars werk en praat er samen over.

## **In de praktijk**

Hierna lees je nog enkele tips voor werken met beeldende activiteiten in de praktijk.

### **Tip 1 Aanpassen aan motoriek**

Bij beeldende activiteiten heb je te maken met fijne materialen en fijne motoriek of met grovere materialen en grove motoriek. Cliënten die een slecht ontwikkelde fijne motoriek hebben, kun je het beste niet al te fijne activiteiten laten doen. Bijvoorbeeld fijn houtsnijwerk of fijn teken- of schilderwerk. Dat kunnen ze niet goed met frustratie en teleurstelling als gevolg.

Ervaren activiteitenbegeleiders zijn in staat om de fijne motoriek juist te trainen met fijne activiteiten. Maar dat doen ze weloordacht, methodisch en volgens een plan in overleg met de cliënt.

### **Tip 2 Veiligheid bewaken**

Als je weet dat cliënten een kort lontje hebben of vaker woedeuitbarstingen, kun je ze beter niet in een omgeving laten werken waar scherpe gereedschappen in de buurt liggen.

Maar ook als cliënten zich wel kunnen beheersen, moet je altijd alert zijn op veilig werken. Zo moet je bijvoorbeeld met scherpe gereedschappen altijd van het lichaam af werken. Je beweegt het gereedschap dus nooit naar het lichaam toe.

### **Tip 3 Goedkoop inkopen**

Als je in een instelling werkt, heeft die al vaak contact met leveranciers die met korting materialen en gereedschappen leveren. Als dat niet zo is, kun je misschien zelf eens bij een plaatselijke hobbyzaak gaan praten over kortingen.

### **Tip 4 Beeldend werken met de computer**

Ouderen vinden het meestal niet leuk, maar met jongeren kun je ook beeldend, creatief werken met de computer. Op de meeste computers zit standaard wel een tekenprogramma of een fotobewerkingsprogramma waarmee je hele creatieve dingen kunt doen. Het nadeel van werken met de computer is, dat het een tamelijk in jezelf gekeerde bezigheid is. De voordelen van werken met groepen gaan verloren.

### **Tip 5 Werken met afvalmateriaal**

Je staat er versteld van wat je nog kunt doen met materiaal dat normaal gesproken in de vuilcontainer verdwijnt. We noemden al het beschilderen van een leeg jampotje met glasverf. Maar er zijn legio andere papieren en kunststof voorwerpen waar je iets beeldends mee kunt doen. Denk aan lege blikken, verpakkingsmateriaal, piepschuim en kartonnen kokers. Je kunt ook onbruikbare cd's en dvd's beschilderen en met kralen beplakken. Dat levert leuke onderzetters op voor bekers of voor een plantenpotje.

Oriënteer je ook eens op het plaatselijke bedrijventerrein. Veel bedrijven produceren dingen waar wat afval van overblijft: stukken stof, leer, kunststof, aluminium, hout, enzovoort.